УДК 930.85(4):[7.04:355.01]«15» **DOI** https://doi.org/10.26661/zhv-2025-11-63-23

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВІЙНИ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ РАННЬОМОДЕРНОГО ПЕРІОДУ

А. В. Омельченко
Запорізький національний університет
aomo0077@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0836-0655

Ключові слова: репрезентація війни; ранньомодерна культура; легітимація влади; політичний порядок; суверенітет.

У статті досліджується репрезентація війни в європейській культурі ранньомодерного періоду як інструмент політичного та культурного осмислення влади. Показано, що війна функціонувала не як автономний досвід насильства, а як засіб легітимації суверена, підтримання порядку й нормативного регулювання суспільства. Проаналізовано хроніки, панегіричну поезію, проповіді та театр як ключові медіуми формування ранньомодерних політичних уявлень.

REPRESENTATION OF WAR IN EUROPEAN CULTURE OF THE EARLY MODERN PERIOD

A. V. Omelchenko
Zaporizhzhia National University

Keywords: representation of war; early modern culture; legitimation of power; political order; sovereignty.

This article examines the representation of war in European early modern culture as a key element of political and cultural thought rather than as an autonomous experience of violence. It argues that in the context of the gradual erosion of medieval sacralized models of authority, war became a crucial symbolic and discursive resource through which legitimacy, sovereignty, and political order were articulated. Instead of focusing on the bodily or traumatic dimensions of warfare, early modern cultural forms predominantly interpreted war in functional and normative terms, linking it to the capacity of rulers to establish, maintain, or restore order.

The study analyzes a range of cultural media characteristic of the early modern period, including chronicles, panegyrical poetry, sermons, pamphlets, and theatre. These genres are shown to perform distinct but interconnected functions: legitimizing sovereign power, embedding war within religious and moral frameworks, and shaping political and pedagogical interpretations of violence. Particular attention is paid to the personalization of war in early modern representations, where military conflict is primarily attributed to the will, authority, and responsibility of the monarch, while armies and societies appear largely as instruments or audiences of power.

The article also highlights the coexistence of affirmative and critical modes of representation. Alongside triumphalist narratives that present war as a justified means of securing stability, early modern theatre and didactic discourse introduce reflective perspectives that question human ambition, the moral limits of authority, and the fragility of political order. Nevertheless, even these critical approaches do not conceptualize war as a collective trauma or a national experience, but rather as an integral component of political reasoning.

It is concluded that early modern representations of war emerge within a broader transformation from a homogeneous sacral social model to a competitive political configuration, in which order becomes the primary value. The ability of the ruler to manage violence and preserve stability–often through

war itself–functions as a central criterion of political legitimacy, distinguishing early modern cultural interpretations of war from both medieval sacral paradigms and later national or traumatic models.

З моменту початку формування держави і суспільства сучасного типу у XVI ст., останнє намагається здійснювати широку рефлексію щодо ключових питань взаємодії між цими двома інститутами через формування уявлень про владу, насильство, порядок, жертовність тощо. Одним з ключових об'єктів культурного осмислення, за допомогою якого у громадській думці формувалися ці уявлення, стала війна, яка у європейській культурі виступає не лише як історична подія чи політичний інструмент, а й як важливий символічний ресурс, через який осмислюється легітимність влади, природа насильства, межі спільноти, досвід травми чи історичний сенс. Саме у сучасній (в цивілізаційному плані) західній традиції війна стала предметом публічної дискусії, а не лише сакрального або героїчного наративу. В цей час відбувається формування стійких дискурсивних і візуальних схем, через які війна включається в систему політичної легітимації, релігійного пояснення та морально-педагогічного осмислення.

Дослідження репрезентації війни в культурі цієї доби дозволяє простежити перехід від середньовічних сакралізованих моделей до секуляризованих, державоцентричних форм інтерпретації насильства, а також виявити механізми, за допомогою яких війна ставала зрозумілою та прийнятною для суспільства. Памфлети, проповіді, хроніки, театр, батальний живопис і панегірична поезія не лише відображали воєнні події, але й активно формували нормативні уявлення про допустимість, сенс і наслідки війни.

Актуальність теми посилюється тим, що в сучасній історіографії зростає інтерес до культурних і символічних вимірів війни, тоді як ранньомодерний період часто розглядається фрагментарно або як перехідний етап між середньовіччям і «національними війнами» XIX–XX ст. Комплексний аналіз репрезентації війни в культурі раннього модерну дозволяє заповнити цю лакуну, уточнити генезу європейських воєнних наративів і краще зрозуміти історичні передумови модерних форм осмислення війни.

Репрезентація війни через аналіз культури та влади здійснювалася в рамках багатьох наукових досліджень, які, зрозуміло, робили це через контекст конкретної історичної епохи, не ставлячи перед собою завдання її проблематизації як трансісторичного культурного феномену. Так, у працях Ф. Горскі[1], Б Штольберг-Рілінґер[2] та П. Бьорка[3] війна досліджується через різні контексти культурних явищ ранньомодерної епохи, такі як соціальні практики, вірування та символічні форми культури.

Метою цієї статті є аналіз репрезентацій війни як культурного феномену у довгій хронологічній перспективі, що дозволить виявити спадковість і трансформації культурних режимів осмислення війни, а також зрозуміти витоки сучасних форм воєнної пам'яті, публічних наративів і медіальних практик. Значною мірою стаття має на меті створити проблемне поле, в межах якого можливе подальше цілеспрямоване й концептуально узгоджене вивчення репрезентації війни як одного з ключових феноменів західної культурної історії.

У середньовічній культурі війна репрезентувалася як елемент провіденціалістської історії. Її причини й результати пояснювалися не людськими рішеннями, а дією Бога: перемога розглядалася як знак божественного схвалення, поразка – як кара або випробування. Така модель знімає з людини повну відповідальність за насильство, переносячи пояснення подій у трансцендентну площину.

Церква відігравала ключову роль у легітимізації війни. Саме вона визначала, чи є війна «справедливою», «священною», та могла надавати їй сотеріологічного сенсу. Концепцію «справедливої війни» розробляли видатні християнські богослови – Августин та Фома Аквінський. Їх роботи мали на меті інтегрувати воєнне насильство в християнську нормативну систему шляхом утримання церквою права на визначення відповідності війни божественному закону та церковному вченню, її узгодження з християнською мораллю[4]. Модель «священної війни», реалізована у хрестових походах, є одним з найрадикальніших проявів її сакралізації, коли з області «дозволеного» війна переходила у ранг «сакрально необхідної»,

[1] Gorski P. S. The Disciplinary Revolution: Calvinism and the Rise of the State in Early Modern Europe. Chicago : University of Chicago Press, 2003. 232 p.

[2] Stollberg-Rilinger B. The Emperor's Old Clothes: Constitutional History and the Symbolic Language of the Holy Roman Empire. New York : Berghahn Books, 2015. 376 p.

[3] Burke P. Popular Culture in Early Modern Europe. Farnham : Ashgate, 2009. 424 p.

[4] Augustine of Hippo. The City of God. Transl. by M. Dods. Roman Roads Media, 2015.

а участь у ній набувала сотеріологічного сенсу, прямо прив'язуючись до концепту спасіння. Таким чином, насильство на війні перетворювалося на акт віри, було наслідком релігійного служіння, а сам воїн потрапляв у дихотомічний світ протистояння добра і зла, де компроміс із ворогом є просто неможливим.

Теологія «справедливої» та «священної» війни, відображена у церковних доктринах, провіденціалізм та сотеріологія війни у середньовічних хроніках, її глибока ритуалізація та підпорядкування християнській моралі, виражена, зокрема, через лицарську культуру, визначали сакралізованість репрезентації війни у середньовічній культурі. Насильство тут міцно прив'язане до божественного права та церковної норми, осмислюючись не як політичне рішення чи соціальний досвід, а як моральна і релігійна подія, що протиставляє сакральний порядок силам зла.

У XVI ст. відбувається становлення ранньомодерної державності з притаманним їй публічним характером влади та відповідним інструментарієм у вигляді армії та бюрократичного апарату. Однією з важливих рис нового суспільства стало поступове руйнування гомогенної моделі, притаманній середньовіччю, та закладення його конкурентної конфігурації через змагання декількох інститутів за ресурси, статус чи легітимність[5]. Процеси розпаду цілісного нормативного простору, в якому сакральне, політичне й соціальне збігалися і взаємно підтверджували одне одного, призвели до ерозії сакральної очевидності влади. Поява множинності центрів ухвалення рішень, автономних практик управління, судочинства й військової організації, які функціонують незалежно від безпосередньої церковної санкції, зростання політичної та конфесійної конкуренції позбавляє сакральну мову її вирішальної сили. Апеляція до Бога більше не знімає суперечку, оскільки різні сторони використовують її одночасно й у взаємовиключний спосіб. Бог перестає бути арбітром політичного конфлікту, а сакральне пояснення – остаточним аргументом.

Ранньомодерна епоха була перенасичена династичними та релігійними конфліктами, соціальними бунтами, епідеміями та економічними кризами. Все це накладалося на фундаментальні суспільно-політичні, економічні та культурні трансформації. В цьому контексті головним завданням влади стає не розширення свобод і не участь суспільства в управлінні, а підтримання або відновлення порядку – припинення внутрішніх конфліктів, гарантування виконання законів, забезпечення безперервності управління тощо. З цієї точки зору війна розглядалася не як руйнування порядку, а як державний інструмент його підтримання – «війна створює державу, а держава створює війну»[6].

Війна як спосіб захисту підданих та підтримання «законного порядку» через перемогу над зовнішнім ворогом, стала одним із вимірів легітимації держави перед населенням. Така перемога, на думку мислителів ранньомодерної епохи, ставала доказом Божої милості до монарха та ресурсом його легітимації[7]. На перший погляд, це дуже схоже на подібні середньовічні наративи, але в якості суб'єкта легітимації церкву змінює держава. В цей час виникає необхідність вбудувати війну в нормативні, моральні та легітимаційні схеми, характерні для доби суверенної держави.

У ранньомодерній культурі війна постає не як автономний досвід насильства, а як репрезентативний ресурс влади, через який артикулюються порядок, легітимність і моральна норма.

Поширеним інструментом такої легітимації виступає панегірична поезія, яка зображує війну як спосіб проявлення доблесті правителя, підтвердження його права на владу та доказ божественної підтримки[8]. У поезії П. де Ронсара, Т. Тассо, Дж. Драйдена, Н. Буало, Ж. де Лафонтена, які в різні часи співали панегірики своїм правителям, простежуються схожі мотиви. Головним героєм тут виступає монарх (воєначальник), по відношенню до якого війна носить атрибутивний характер. Зазвичай, війна осмислюється як випробування, успішне проходження якого підкреслює велич самого монарха і держави, яку він очолює. У разі ж поразки панегірична поезія або затушовує цей факт, перекриваючи його більш «вигідними» для монарха діяннями, або ж представляє це як божественне випробування на стійкість, яке правитель, зрозуміло, з честю витримує. Таким чином, для авторів панегіриків монарх є єдиним суб'єктом війни, саме він веде її і перемагає. І це зрозуміло, оскільки саме легітимізація права на владу і є основною метою панегірика.

[5] Omelchenko A. V. Dvi modernosti Yevropy: relihiini transformatsii rannoho novoho chasu kriz pryzmu mnozhynnykh modernostei Sh. Aizenshtadta. Zaporizhzhia Historical Review, 2024. 9(61). P. 240.

[6] Tilly C. Reflections on the History of European State-Making. In: The Formation of National States in Western Europe / ed. by C. Tilly. Princeton : Princeton University Press, 1975. p. 42.

[7] Grotius H. De iure belli ac pacis. Oxford : Clarendon Press, 1925, vol. II, p. 641.

[8] Gwynne P. Poets and Princes: The Panegyric Poetry of Johannes Michael Nagonius. Geneve : Droz, 2011. 412 p.

Іншим наративним жанром, що сприяв легітимації влади монарха через війну, були хроніки. Для ранньомодерних хроністів, як і для поетів, війна була природною частиною державного управління, невід'ємною складовою легітимного історичного порядку. Хроністи виконували важливу функцію формування уявлення про владу через відбір і структурування подій, фактично займаючись наративною організацією минулого. Вони на практиці створювали рамку нормальності та легітимності у політиці. Вибудовуючи послідовність «правильних» та «неправильних» подій, вони мали можливість подавати політичний порядок як історично підтверджений, виводячи його за межі дискусій чи інтерпретацій.

Як і панегірична поезія, ранньомодерні хроніки зосереджені на фігурі правителя. Війна розглядається крізь призму чеснот чи вад монарха, який постає як центральний вузол політичного порядку

Прикладом можуть слугувати Хроніки Холіншеда, які конструюють політичні уявлення пізньотюдорівської Англії, в тому числі – через представлення війни як складової «правильного порядку»[9].

Також війна як сюжет, що має на меті легітимізувати законну владу монарха, активно присутній у батальних полотнах ранньомодерного періоду. Акцент в них часто робився на фігурі полководця, що уособлював порядок посеред хаосу війни. Візуальна мова такого живопису свідомо дистанціює глядача від безпосереднього насильства, замінюючи хаотичний і травматичний характер війни композиційною гармонією, панорамною перспективою та чіткою ієрархією фігур[10]. Війна постає не як простір страждання, а як сфера раціонального рішення, підпорядкована волі монарха або головнокомандувача, який композиційно й семантично організує весь простір зображення. Принципово важливо, що ця модель залишається династичною за своєю логікою: війна репрезентується як справа суверена, а не як колективний досвід спільноти чи вираження волі народу. Саме ця репрезентативна схема визначає межі ранньомодерного осмислення війни та водночас створює передумови для її подальшої трансформації в епоху націоналізації та масової мобілізації.

Батальні полотна таким чином не лише естетизують війну, але й виконують легітимаційну функцію, вписуючи її в символічний ряд придворних ритуалів, тріумфів і репрезентацій влади. Вони формують уявлення про війну як контрольований, морально допустимий і політично необхідний інструмент правління.

Релігійні зрушення в Європі XVI ст. надали культурним інтерпретаціям війни додаткового контексту. Богословські дискусії між протестантами та католиками включили війну в систему релігійних категорій через які суспільство намагалося зрозуміти причини насильства, його допустимість і результати. Війна в цьому контексті інтерпретувалася як один з інструментів проявлення Божої волі по відношенню не тільки до влади, але й до суспільства в цілому. В межах конфесійного протистояння війна часто набувала «священного» статусу, розглядаючись як випробування в ході протиборства з «єретиками». При цьому ранньомодерна держава секуляризує одну з головних нормативних функцій церкви – право визначати, яка війна є справедливою і такою, що може бути виправдана як захист віри та порядку[11].

Одними з головних інструментів репрезентації війни в контексті релігійного протистояння у ранньомодерний період стали проповіді та памфлети. Зокрема проповіді, що були частиною релігійного ритуалу та спиралися на авторитет Священного Писання, часто подавали війну як божественний інструмент регулювання історії, доказ марності існування земної влади та крихкості людського порядку. Памфлети ж стали основною ідеологічною зброєю в релігійному протистоянні ранньомодерного періоду завдяки своїй дешевизні та доступності. Вони репрезентували війну як кару за людські гріхи та одночасно як поле битви проти єресі, випробування для істинно віруючих.

Ще один контекст репрезентації війни у ранньомодерній культурі пов'язаний з педагогічною функцією, коли війна використовується як засіб критики людської гордині та нагадування про тимчасовість світського порядку. Саме ця традиція створює важливу альтернативу героїчним і легітимаційним наративам війни[12] та закладає підґрунтя для пізніших антивоєнних і пацифістських інтерпретацій у західній культурі.

Війна як алегоричний та дидактичний ресурс для осмислення моральних, політичних та релігійних проблем в цей період широко використовувалася у театральних постановках. Щоб уникнути

[9] Zaller R. King, Commons, and Commonweal in Holinshed's Chronicles. *Albion*. 1988. Vol. 20. No. 1. P. 1–20.

[10] The Battle of Nördlingen (1634). Peter Snayers (attributed). In: Nationalmuseum, Stockholm. Collection catalogue (online). 2010 (кат. № 178).

[11] Gentili A. De iure belli libri tres. Oxford : Clarendon Press, 1933. 384 p.

[12] Hornstein K. Just Violence: Jacques Callot's Grandes Misиres et Malheurs de la Guerre. Bulletin of the University of Michigan Museums of Art & Archaeology. 2007. No. 16. P. 36.

прямої апеляції до поточних конфліктів, ранньомодерний театр використовував античні, біблійні або історичні приклади. Така дистанція надавала театру педагогічної безпечності й водночас підсилювала його повчальний потенціал.

Війна в театральній репрезентації функціонує як моральне випробування, що виявляє наслідки гордині, тиранії або порушення божественного й соціального порядку. Поразки та катастрофи слугують застереженням, тоді як перемоги інтерпретуються не як привід для героїзації насильства, а як підтвердження правильності морального вибору або відновлення справедливості. Таким чином театр не мобілізує глядача до участі у війні, а формує нормативне ставлення до неї, навчаючи розрізняти законну владу й узурпацію, справедливу дію й руйнівну амбіцію.

Так, В. Шекспір у своїх творах майже ніколи не робив війну головним предметом зображення. Вона існує на периферії сцени: як передумова дії, як наслідок політичного рішення або як загроза, що нависає над порядком. Битви здебільшого не показуються безпосередньо; вони повідомляються через вісті, монологи, реакції персонажів. Така дистанція знімає з війни тілесність і хаос і переводить її у площину політичного сенсу, а не досвіду насильства. У Шекспіра війна майже завжди пов'язана з питанням легітимності: законний правитель здатен перетворити війну на інструмент відновлення порядку, тоді як нелегітимний – лише примножує хаос. Таким чином війна стає критерієм політичної правомочності, а не воєнної доблесті.

Шекспір також активно використовує війну як репрезентацію механізму упорядкування. В його творах зовнішній конфлікт часто виконує функцію стабілізації внутрішнього простору: війна спрямовує насильство назовні й тим самим консолідує державу. Вона репрезентується як допустима й навіть необхідна, якщо її результатом є відновлення миру, ієрархії та підкорення закону. Тут війна мислиться не як руйнування, а як засіб збереження політичного цілого.

Шекспір уникає показу самих битв, представляючи війну через промови, звіти, накази, чутки. Вона функціонує як дискурсивний ресурс: королівські промови, дипломатичні сцени, обговорення стратегії важливіші за бойову дію. Це переводить війну у сферу політичної риторики, де вона слугує аргументом, виправданням або загрозою. Сама війна в Шекспіра не має автономної цінності. Вона не є героїчною сама по собі й не створює колективної ідентичності. Її значення завжди похідне від політичного результату: чи збережено порядок, чи підтверджено право правителя, чи вдалося уникнути внутрішнього розпаду. Саме це відрізняє шекспірівську репрезентацію війни від пізнішої національної або травматичної моделі. Так, шекспірівський Генріх не просто воює – він створює політичний порядок через війну, перетворюючи зовнішній конфлікт на спосіб подолання внутрішньої нестабільності[13]. Водночас Шекспір не знімає моральної напруги: поруч із королівськими промовами з'являються сцени з простими солдатами, які ставлять під сумнів ціну війни. Проте ці сумніви не руйнують моделі: війна залишається легітимною, якщо вона відновлює порядок.

Аналіз репрезентацій війни в європейській культурі ранньомодерного періоду засвідчує, що війна осмислювалася не як автономний досвід насильства, а як багатофункціональний культурний ресурс, тісно пов'язаний із проблемами влади, легітимності та підтримання порядку. У межах ранньомодерної політичної уяви війна виступала інструментом, через який артикулювалися право суверена на примус, здатність правителя забезпечувати стабільність і моральна виправданість насильства в умовах кризи сакралізованої середньовічної моделі суспільства.

Розгляд різних форм репрезентації – хронік, панегіричної поезії, проповідей, памфлетів і театру – показує, що вони виконували передусім легітимаційну, нормативну та педагогічну функції. Війна в цих жанрах персоналізувалася, зосереджуючись на фігурі монарха як головного суб'єкта політичної дії, тоді як армія й суспільство здебільшого редукувалися до інструментів або адресатів влади. Навіть у випадках поразки культурні наративи прагнули не поставити під сумнів сам принцип суверенного права на війну, а переосмислити її результат у моральних або провіденційних категоріях.

Водночас ранньомодерна культура не зводила репрезентацію війни виключно до героїзації. Поряд із тріумфальними й апологетичними наративами існували критичні та дидактичні моделі, особливо помітні в театральних формах, де війна використовувалася як засіб осмислення меж влади, людської гордині та крихкості політичного порядку. Проте навіть у цих випадках війна залишалася елементом політичного мислення, а не предметом емпатичного чи травматичного переживання.

Отже, репрезентація війни в ранньомодерній європейській культурі формується в контексті

[13] Xu J. The Miraculous Victory War and Ideology in The Life of Henry The Fifth. *Journal of Linguistics and Education Research*. 2021. 3.

переходу від гомогенної сакралізованої моделі суспільства до конкурентної конфігурації політичних уявлень, у якій порядок постає ключовою цінністю. Саме здатність правителя підтримувати або відновлювати цей порядок – у тому числі через війну – стає визначальним критерієм успішності та легітимності влади, що принципово відрізняє ранньомодерну модель осмислення війни від як середньовічної, так і від пізнішої національної чи травматичної парадигм.

References

Augustine of Hippo. The City of God. Transl. by M. Dods. Roman Roads Media, 2015. URL: https://files.romanroadsstatic.com/materials/romans/nicene-christianity/City%20of%20God.pdf (дата звернення: 19.11.2025).

Burke P. Popular Culture in Early Modern Europe. Farnham : Ashgate, 2009. 424 p.

Gentili A. De iure belli libri tres. Oxford : Clarendon Press, 1933. 384 p. URL: https://archive.org/details/deiurebellilibr00gentgoog (дата звернення: 15.11.2025).

Gorski P. S. The Disciplinary Revolution: Calvinism and the Rise of the State in Early Modern Europe. Chicago : University of Chicago Press, 2003. 232 p.

Grotius H. De iure belli ac pacis. Oxford : Clarendon Press, 1925.

Gwynne P. Poets and Princes: The Panegyric Poetry of Johannes Michael Nagonius. Genиve : Droz, 2011. 412 p. URL: https://dokumen.pub/poets-and-princes-the-panegyric-poetry-of-johannes-michael-nagonius-1nbsped-2503531601-9782503531601.html (дата звернення: 15.11.2025).

Hornstein K. Just Violence: Jacques Callot's Grandes Misиres et Malheurs de la Guerre. *Bulletin of the University of Michigan Museums of Art & Archaeology*. 2007. No. 16. P. 29–48. URL: https://quod.lib.umich.edu/cgi/p/pod/dod-idx/just-violence-jacques-callots-grandes-miseres-et-malheurs-de.pdf?c=bulletinfront;idno=0054307.0016.102;format=pdf (дата звернення: 15.11.2025).

Omelchenko A. V. Dvi modernosti Yevropy: relihiini transformatsii rannoho novoho chasu kriz pryzmu mnozhynnykh modernostei Sh. Aizenshtadta. *Zaporizhzhia Historical Review*, 2024. 9(61), 237–243. DOI: https://doi.org/10.26661/zhv-2024-9-61-24

Pettegree A. Reformation and the Culture of Persuasion. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 328 p.

Stollberg-Rilinger B. The Emperor's Old Clothes: Constitutional History and the Symbolic Language of the Holy Roman Empire. New York : Berghahn Books, 2015. 376 p.

The Battle of Nördlingen (1634). Peter Snayers (attributed). In: *Nationalmuseum, Stockholm. Collection catalogue (online)*. 2010 (кат. № 178). URL: https://collection.nationalmuseum.se/en/collection/item/17227/ (дата звернення: 20.11.2025).

Tilly C. Reflections on the History of European State-Making. In: The Formation of National States in Western Europe / ed. by C. Tilly. Princeton : Princeton University Press, 1975. P. 3–83.

Xu J. The Miraculous Victory War and Ideology in The Life of Henry The Fifth. *Journal of Linguistics and Education Research*. 2021. 3. DOI: https://doi.org/10.30564/jler.v3i3.3105

Zaller R. King, Commons, and Commonweal in Holinshed's Chronicles. *Albion*. 1988. Vol. 20. No. 1. P. 1–20.